

6. Ponimanska T.I. Doshkilna pedahohika : navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. / T.I.Ponimanska. – K. : Akademydav, 2006. – 456 s.

Одержано статтю: 08.09.2017

Прийнято до друку: 01.10.2017

УДК 17.023 : 17.021.2 : 172.12

DOI: 10.15330/esu.11.137-143

Володимир Костів,

кандидат педагогічних наук, професор, ДВНЗ
“Прикарпатський національний університет імені
Василя Стефаника” (м.Івано-Франківськ, Україна)

Volodymyr Kostiv,

Candidate of pedagogical sciences (PhD), Professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian national university
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

ndcpp@i.ua

СУСПІЛЬНИЙ, ПЕДАГОГІЧНИЙ І СИНЕРГЕТИЧНИЙ ЗАКОНИ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ЇЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

SOCIAL, PEDAGOGICAL AND SYNERGETIC LAWS OF SOCIAL DEVELOPMENT OF A PERSONALITY IN FORMING CIVIC CULTURE OF A PERSONALITY

У статті охарактеризовано суспільний, педагогічний та синергетичний закони соціального розвитку особистості; обґрунтовано структуру громадянської культури особи, окреслено динаміку функціонування механізму внутрішньої ціннісно-сміслової регуляції громадянської поведінки особистості

Ключові слова: *суспільний, педагогічний та синергетичний закони соціального розвитку особистості; структура громадянської культури особи, дія механізму внутрішньої ціннісно-сміслової регуляції громадянської поведінки особистості, принципи соціального виховання особистості.*

The article characterizes social, pedagogical and synergetic laws of social development of a personality; justifies structure of civic culture of a personality, outlines dynamics of functioning of the mechanism of internal axiological regulation of personality's civic culture.

Key words: *social, pedagogical and synergetic laws of social development of a personality, structure of civic culture of a personality, action of the mechanism of internal axiological regulation of a personality, principles of social education of a personality.*

Постановка проблеми. У сфері соціальних наук для багатьох науковців світу справою честі є пошук закономірностей і законів, які не повинні мати принципово іншу основу порівняно із законами природи [1, с.87]. Пошук цих законів завжди був однією з насущних цілей соціальних наук. На основі використання положень культурологічно-синергетичного підходу [4, с. 236–248] представляється можливим формулювання окремих закономірностей, що стосуються таких відкритих систем, якими є окремі та загальна культура особистості.

Насамперед необхідно зазначити, що особистість як елемент Всесвіту знаходиться під впливом єдиного закону, який “наперед визначає” метою і змістом її буття підвищення ступеня впорядкованості духовно-тілесної цілісності до абсолютної гармонії єдиного закону або самовдосконалення.

Науковцями виявлено й охарактеризовано закономірності впорядкування цілісних систем (ключові положення синергетики – *відкритість* (наявність обмінних зв'язків між соціальною системою і навколишнім середовищем); *нестійкість*

(готовність системи до змін, момент вибору їх напрямку); *нелінійність* (невідповідність цілого простому об'єднанню частин, які увійшли до нього; *нееквівалентність* минулого системи її майбутньому); *динамічна ієрархічність* (*емерджентність*) – проходження системою точок біфуркацій, її становлення, народження і загибелі ієрархічних рівнів; *гомеостатичність* (підтримка програми функціонування системи в деяких рамках, можливість за рахунок специфічних реакцій організму відновлювати його нормальне функціонування; *дисипативність* – пов'язана з розсіянням енергії, речовини або інформації, впорядкованість, що виникає у відкритих нелінійних системах, далеких від рівноваги; *можливість спостереження* (відносність інтерпретацій до масштабу спостережень і спочатку очікуваного результату) дали можливість охарактеризувати декілька законів соціально-психологічної науки, що є універсальними для формування базової культури особистості [1–4].

Мета цієї статті – познайомити наукове товариство з культурологічно-синергетичною моделлю формування базової культури особистості на прикладі формування однієї з її складових – громадянської культури людини, розкрити побудовані на цій основі суспільний, педагогічний та синергетичний закони соціального розвитку особистості, що взаємозбагачують один одного і становлять важливий стержень у сучасній соціально-філософській, соціально-психологічній і соціально-педагогічній науках.

Універсальний закон формування окремих та загальної базової культур особистості словесно звучить таким чином: для будь-якої інтегральної властивості x , якщо це x формується, то воно становить результат дії механізму внутрішньої ціннісно-сислової регуляції відповідної поведінки та прояву відповідних зовнішніх відносин. Конкретизуючи цей закон стосовно формування громадянської культури особистості, виділимо три надзвичайно важливі складові компоненти: 1) дію механізму внутрішньої ціннісно-сислової регуляції громадянської поведінки; 2) формування інтегративних якостей особистості, які враховують певну їх генетичну заданість стосовно кожної конкретної людини; 3) формування соціальної спрямованості громадянських дій-реакцій-ставлень та інтегративних якостей цілісної громадянської культури особи [4]. На основі цього сформулюємо три відповідних соціальних закони, які функціонують у рамках лінійної причинно-наслідкової взаємозалежності відповідних складових компонентів громадянської культури особистості.

Суспільний закон формування базової культури особистості сформульовано так: будь-яка *інтегральна властивість* (громадянська культура, інша) характеризується мірою і є результатом сформованості суспільно-значущих *інтегративних якостей*, генетично заданих і соціально набутих у результаті функціонування *механізму внутрішньої ціннісно-сислової регуляції громадянської* (іншої) *поведінки* та зовнішніх *громадянських* (інших) *відносин* особи упродовж її життєдіяльності та самореалізації. Подамо роз'яснення цього закону стосовно громадянської культури особистості. Для того, щоб сформувати високий рівень громадянської культури людини необхідно, враховуючи генетичну заданість якісної визначеності культурної спадщини людства упродовж століть (знакові символи традиційної громадської упорядкованості середовища, наявні обряди і правила громадянської поведінки, утверджені в суспільстві громадянські цінності, налаштованість на сприйняття та творчу видозміну громадського устрою села, міста, країни, держави тощо), включати особу з немовлячого періоду через рідний дім, соціальне середовище, освітні й культурні заклади, дитячі (юнацькі) об'єднання у різнобічні громадянські відносини-

ставлення до: своєї домівки, гурту, громади, асоціацій та організацій громадян; рідної мови і символіки держави; загальносуспільного надбання і природи отчого краю; вселюдських і національних цінностей; громадянських традицій та обрядів; ідеї національного (державного) буття і національної ідеології; справ державотворення і державної вірності; прав і обов'язків громадянина; представників рідної нації і національних меншин, громадян своєї та інших держав; престижу та захисту Вітчизни. У такому включенні в різнобічні види громадянських відносин-ставлень важливим є свідоме впорядкування механізму внутрішньої ціннісно-сислової регуляції громадянського вчинку-дії-реакції у процесі потрапляння особи в сукупність суперечливих ситуацій вибору – циклів громадянської поведінки, яке здійснюється з позиції зіставлення *справедливого чи несправедливого* розв'язання виниклих громадянських колізій. У вирішенні кожної проблемної ситуації, інтеріоризуючи зовнішні впливи і стимули середовища соціально-значущих осіб чи екстеріоризуючи внутрішні прояви досвіду нагромадження громадянської поведінки в попередній період, вступає ланцюжок дії механізму внутрішньої ціннісно-сислової регуляції громадянської поведінки. Тут існують різні сценарії:

1) *ціннісно-сислова регуляція громадянської поведінки здійснюється свідомо*: аналізується проблемна ситуація вибору громадянської колізії з позиції справедливого чи несправедливого її розв'язання; осмислюючи норми громадянської поведінки в суспільстві (сукупність норм і правил, суспільних вимог до громадського співжиття), наявність пріоритетних у громаді суспільних зразків прояву громадянськості, суспільні вимоги до громадянської поведінки зіставляються зі суспільним благом, соціальним буттям функціонування особи в громадському середовищі, де головними чинниками виступають конкретні потреби людини (фізіологічні/біологічні, соціальні, економічні, духовні); визначальними у такій дихотомії розв'язання громадянської колізії виступають ціннісні орієнтації громадянського співжиття конкретної людини (зазвичай, першопочатково побудовані на нормах і зразках громадянської поведінки), смисл (сенса) вибору одного з варіантів громадянської поведінки, що підкріплюється самооцінкою особи та рівнем сформованості її домагань у сфері громадянських відносин; нарешті, мотиваційний вибір остаточного варіанту виходу з цієї колізії довершується внутрішніми та зовнішніми стимулами (з боку особи чи середовища); у цьому випадку визнаємо велику ймовірність свідомого розв'язання суперечливої ситуації громадянської колізії особистістю;

2) *ціннісно-сислова регуляція особистісної громадянської поведінки здійснюється на основі дії несвідомих установок*; у цій ситуації вибір громадянської позиції людини часто визначається дією автентичних зразків громадянських циклів-обрядів, традиційної громадсько-побутової упорядкованості середовища (звичний громадянський патріотизм українського народу часто базується на таких календарно-обрядових циклах громадянської поведінки особи, саме тому незламним є громадянсько-патріотичний дух українців, незважаючи на століття зросійщення/споллячення тощо) українських територій); причому несвідоме розв'язання громадянських колізій не завжди позитивно складається на долі як окремих громадян, так і цілого народу (прикладом такої поведінки є установка “Моя хата скраю...”);

3) *ціннісно-сислова регуляція громадянської поведінки особи опосередковується дією підсвідомих установок-комплексів, часто нав'язаних засобами масової інформації, телебаченням і т. под., зокрема, на рівні підсвідомості часто працює російська шовіністична пропаганда* (приклад: весь світ вірив, що російські військові

не втручалися в окупацію Криму у 2014 р. аж до відвертого зізнання В. Путіна в протилежному).

У другому і третьому сценарних варіантах, як правило, відключається свідомо регуляція вчинкової громадянської діяльності особистості, де вирішальну роль часто відіграють ті чи інші зовнішні і внутрішні стимули розв'язання громадянської колізії. Якщо це відбувається на усвідомленому рівні і зовнішні негативні стимули нейтралізуються внутрішніми громадянськими спонуками особистості на основі міцно сформованих її позитивних громадянських якостей, якщо в мотиваційній сфері особистості постійно переважає сумління добропорядної поведінки, то вихователі дедалі більше упевняються у благочинності дій своїх вихованців. І, навпаки, коли громадянська дія завершується через укорочений варіант функціонування механізму ціннісно-нормативної регуляції поведінки, коли відключена мотиваційна сторона громадянської свідомості, а дія відбувається на підсвідомому чи несвідомому рівні, то поведінка особи часто залежить від зовнішніх стимулів. Гірше відбувається у тому випадку, коли стимули сприймаються як негатив, як внутрішній спротив особи, коли існують різні установки-комплекси поведінки людини, сформовані часто під впливом негативних суспільних умов та обставин. Постійність дії цих негативних обставин, накладання їх сукупності протягом акумульованого певного проміжку часу, призводить до озлоблення маленької людини на весь світ, на державу, країну, на рідних, близьких, на себе [2]. Її громадянська поведінка в такому випадку постає легко передбачуваною.

На основі багатства циклів громадянських відносин-ставлень формуються відповідні громадянські якості особистості, причому тут важливими постають як одно-однозначні детермінації, так і одно-багатозначні, багато-однозначні та багато-багатозначні взаємозалежності прояву громадянських дій-ставлень та формування громадянських якостей особистості. У сукупності досвід прояву громадянських відносин-ставлень та сформованості громадянських якостей особистості своєрідним чином впливає на тенденції та стиль громадянської спрямованості особи – її шовіністичну, націоналістичну, патріотичну чи космополітичну спрямованість її громадянської поведінки (зазначимо своєрідне співгармонійне поєднання в одній особі всіх чотирьох видів її громадянської спрямованості, для кожної з яких воно визначається в домінуванні, яскравій вираженості, середньому чи слабкому вираженні певного типу спрямованості).

Педагогічний закон формування інтегративних якостей дітей і молоді сформульовано нами таким чином: *громадянське* (моральне, креативне, інше) *виховання* – це цілеспрямований процес *взаємодії* вихователів і вихованців у їхній творчій співпраці, яка стимулює розвиток і саморозвиток в останніх довершених *громадянських* (моральних, креативних, інших) *якостей* через забезпечення необхідних умов для ефективного функціонування механізму внутрішньої *ціннісно-сислової регуляції громадянської* (моральної, креативної, іншої) *поведінки* особи в процесі включення її в систему різнобічних *громадянських* (креативних, інших) *відносин* життєдіяльності й самореалізації.

Охарактеризуємо основні переваги визначення цього педагогічного закону від інших подібних дефініцій: 1) цілеспрямований процес взаємодії вихователів і дітей підкреслює *суб'єкт-суб'єктний* характер взаємин, в якому виключається авторитарний стиль підпорядкування одних іншим; вихователі виступають досвідченими провідниками вихованців у *психолого-педагогічному супроводі* їх усебічного розвитку; 2) *спільна творча діяльність* передбачає напрям постійної новизни у такій

взаємодії – *висхідний* процес розвитку *довершених інтегративних якостей* особистості; 3) акцентується увага не тільки на *розвиток*, але й *саморозвиток* різнобічних якостей, тобто враховується активність самої особистості в процесі *самовдосконалення* необхідних якостей; 4) головні зусилля спрямовуються на створення відповідних *умов* з боку суспільства і родини для забезпечення *функціонування* таких механізмів усебічного розвитку дитини: *потребової сфери, ціннісно-сислової сфери, рівня домагань і самооцінки, мотиваційно-сислової сфери* особистості; 5) провідним напрямом процесу *соціального виховання* визнається *включення особи* в систему *різнобічних відносин* життєдіяльності; 6) розв'язується стратегічна мета – *результативність* процесу формування особистості, що нівелюватиме процесуальний характер виховних зусиль усіх соціальних інституцій до виховання конкретної особи.

Синергетичний закон самовиховання, самовдосконалення інтегративних якостей громадянської культури особистості: ефективний розвиток інтегративних громадянських якостей особи забезпечується багатством включення її в систему зовнішніх громадянських відносин та свідомим, несвідомим чи підсвідомим розв'язанням ситуаційних дій-ставлень у результаті функціонування механізму внутрішньої ціннісно-сислової регуляції громадянської поведінки людини. Сформульовані нами закони соціального розвитку та соціального виховання особистості у контексті культурологічно-синергетичної парадигми конкретизуються в таких основних принципах: *культуровідповідності* (формування базової культури особистості на засадах привласнення нею загальнокультурних надбань); *національної спрямованості виховання* (формування національної самосвідомості, національної ідентичності, шанобливого ставлення до рідної культури, активної участі в розбудові й захисті своєї держави); *гуманізації виховного процесу* (визнання дитини як найвищої цінності, врахування її індивідуальних і вікових особливостей та можливостей у задоволенні її базових потреб на основі вироблення індивідуальної програми її особистісного розвитку); *суб'єкт-суб'єктної взаємодії* (рівноправного партнерства в процесі спілкування учасників виховного процесу; визнання й узгодження права своєї позиції, відмінної від інших; уникнення жорстких приписів, врахування активності суб'єкта впливів, його психічного стану, життєвого досвіду, системи звичок і цінностей; дотримання продуктивних виховних дій у професійно-творчій та індивідуальній взаємодії); *цілісності* (формування цілісної особистісної картини світу в системному педагогічному процесі, спрямованому на загальний та індивідуальний варіанти розвитку особистості; забезпечення наступності напрямів і етапів виховної роботи на різних освітніх рівнях, охоплення всіх сфер життєдіяльності дитини та причетних до них соціальних інституцій); *акмеологічності* (орієнтація на найвищі морально-громадянсько-духовні досягнення й потенційні різнобічні можливості вихованця; постійний стратегічний рух до здійснення його нових, соціально-значущих задумів; створення умов для досягнення життєвого успіху, розвитку його індивідуальних здібностей); *особистісної орієнтації* (урахування своєрідності й неповторності особистісного розвитку; культивування у зростаючої особистості почуття самоцінності, впевненості в собі, визнання права на індивідуальний вільний розвиток і реалізацію своїх здібностей); *життєвої смисло-творчої самодіяльності* (становлення особистості як творця і проектувальника свого життя, прийняття нею самостійних рішень і відповідальності, активної дії у повно цінному житті; постійне самовдосконалення, адекватне й гнучке реагування на соціальні зміни); *полікультурності* (сприйняття й створення необхідних передумов для утвердження української культури як невід'ємної складової культури загально людської, її інтегрованості в європейський і світовий простір; формування відкритості,

толерантного ставлення до відмінних від національних ідей, цінностей, культури, мистецтва, вірування, здатності диференціювати спільне й відмінне в різних культурах); *технологізації* (досягнення спеціально спроектованої системи виховних цілей, узгоджених із психологічними механізмами розвитку особистості, гарантування його позитивної розвивальної динаміки, утвердження особистісно-розвивального підходу у вихованні особистості в доповнення до проголошеного нині особистісно-зорієнтованого підходу); *соціальної відповідності* (узгодження змісту й методів виховання реальній соціальній виховній ситуації; формування готовності до ефективного розв'язання життєвих проблем у реальних соціально-економічних умовах; взаємозв'язок виховних завдань соціального розвитку демократичного суспільства; забезпечення комплексу соціально-педагогічної допомоги й захисту дітей із урахуванням реальних можливостей і дії нарізноманітніших чинників соціуму в процесі координації взаємодії всіх соціальних інституцій); *превентивності* (формування звичок здорового способу життя, культури статевих стосунків, профілактика негативних проявів поведінки дитини, вироблення імунітету до негативних впливів соціального середовища, формування позитивних соціальних настанов, запобігання вживанню наркотичних речовин, різних проявів деструктивної поведінки, відвернення суїцидів на основі забезпечення системи заходів економічного, правового, психолого-педагогічного, інформаційно-освітнього характеру); *діагностичності* (вивчення потенційних здатностей і можливостей дитини, рівня сформованості її різнобічних інтегративних якостей, прояву її різнобічних відносин, генетично заданої і соціально набутої на даний момент моделі поведінки, системної спрямованості її різнобічної вчинкової діяльності); *результативності виховної діяльності, побудованої на основі проектування й реалізації індивідуальних виховних програм* (виключає процесуальний підхід у виховній діяльності, запобігає усуненню помилок у виборі тактичних виховних завдань; сприяє відбору виховних форм, методів і засобів виховного впливу, побудованого на результатах діагностики рівня сформованості інтегративних якостей базової культури окремої особистості та диференційованого підходу стосовно включення дітей у відповідні, необхідні для них, види різнобічної життєдіяльності).

До цих загальних принципів, сформульованих на основі Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні (2004) та проекту Концепції громадянської освіти та виховання в Україні (2012) необхідно долучити специфічні принципи, властиві окремим соціальним інституціям (розглянемо їх на прикладі сім'ї як базового соціального інституту виховання дітей і молоді): *безумовної і всеосяжної любові до дитини* (дотримання й демонстрація проявів батьківської любові – кровноспорідненого почуття захищеності свого, рідного, незамінного, який продовжить існування родоводу й автентично відтворить різні види родинної любові – матері, батька, сина, дочки, брата, сестри, дідуся, бабусі, інших родичів і свояків); *емпатійного налаштування на діалогічну взаємодію* (інтелектуально-емоційного співпочування у внутрішній стан іншої людини; співчуття, співпереживання, адекватні ситуативним настроям; активна співучасть, співдія, співдопомога, незалежно від потенційних можливостей її надання і соціальної ситуації необхідності); *альтруїстичної самовідданості й невідвортної відповідальності за дії і вчинки своїх дітей* (безумовна безкорислива самовідданість і самопожертва; величезна моральна та правова відповідальність; систематична, постійна взаємодопомога, взаємопідтримка протягом усього життєвого шляху людини, незалежно від часу й віку); *формування способів розумного задоволення і правильного формування основних життєво необхідних потреб особистості* (біологічних, соціальних, економічних, духовних); непохитної

віри в безмежні потенційні творчі сили й можливості дитини й активної співдії в реалізації ситуацій успіху; контактної діалогічної взаємодії (умовна прихованість способів виховного впливу, відсутність маніпулятивного втручання з метою ненанесення шкоди особистій самостійності й самодостатності, знання діагностичних ознак проникнення дорослого на певну стадію взаємин із дитиною, дотримання батьками тактичних принципів і прийомів діалогічного спілкування на кожній стадії).

Висновки. Реалізація подібних принципів суспільного освітнього, родинного та опікунського виховання (як основних видів соціального виховання) відбувається в поєднанні з їх *системністю* (комплексне застосування в часі, просторі, систематичності, постійності впливу різних умов та обставин), *обов'язковістю* (безумовне й повне втілення їх у виховну практику), *рівнозначністю* (відсутність головних і другорядних принципів, застосування кожного з них відповідно до вимог часу, умов та обставин), *синергетичністю* (урахування ознак нелінійності й нерівноважності виховного процесу; емерджентної сполуки, врахування несподіваного поєднання різних, часом несприятливих чинників; спонтанності й самореалізації активної і пасивної діяльності особистості).

Література

1. Будон Р. Место беспорядка. Критика теорий социального изменения / Пер. с фр. М. Кириченко ; науч. ред. М. Черныш. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 284 с.
2. Дерев'янку Н. Формування громадянської культури особистості школяра / Н. Дерев'янку, В.Костів ; за ред. В. Костіва. – К. : ТОВ "Праймдрук", 2011. – 352 с.
3. Костів В. Закони соціального розвитку особистості (на прикладі формування громадянської культури особи) / В. Костів // Актуальні проблеми сучасної соціології, соціальної роботи та професійної підготовки фахівців : матеріали доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. В. Козубовської, Ф. Шандора. – Ужгород, 2016. – С. 93–95.
4. Костів В. Суспільний, педагогічний та синергетичний закони соціального розвитку особистості у системно-синергетичній парадигмі / В. Костів. Формування громадянської культури особистості (системно-синергетичний підхід) : монографія. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2016. – С. 236–248.

References

1. Budon R. Mesto besporiadka. Krytyka teoryi sotsyalnoho yzmenenyia / Per. s fr. M. Kyrychenko ; nach. red. M. Chernysh. – M. : Aspekt Press, 1998. – 284 s.
2. Derevianko N. Formuvannia hromadianskoi kultury osobystosti shkoliara / N. Derevianko, V.Kostiv ; za red. V. Kostiva. – K. : TOV "Praidruk", 2011. – 352 s.
3. Kostiv V. Zakony sotsialnoho rozvytku osobystosti (na prykladi formuvannia hromadianskoi kultury osoby) / V. Kostiv // Aktualni problemy suchasnoi sotsiologii, sotsialnoi roboty ta profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv : materialy dopovidei ta povidomlen Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii / za red. V. Kozubovskoi, F. Shandora. – Uzhhorod, 2016. – S. 93–95.
4. Kostiv V. Suspilnyi, pedahohichniy ta synerhetychniy zakony sotsialnoho rozvytku osobystosti u systemno-synerhetychnii paradyhmi / V. Kostiv. Formuvannia hromadianskoi kultury osobystosti (systemno-synerhetychniy pidkhyd) : monohrafiia. – Ivano-Frankivsk : Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka, 2016. – S. 236–248.

Одержано статтю: 27.08.2017

Прийнято до друку: 01.10.2017